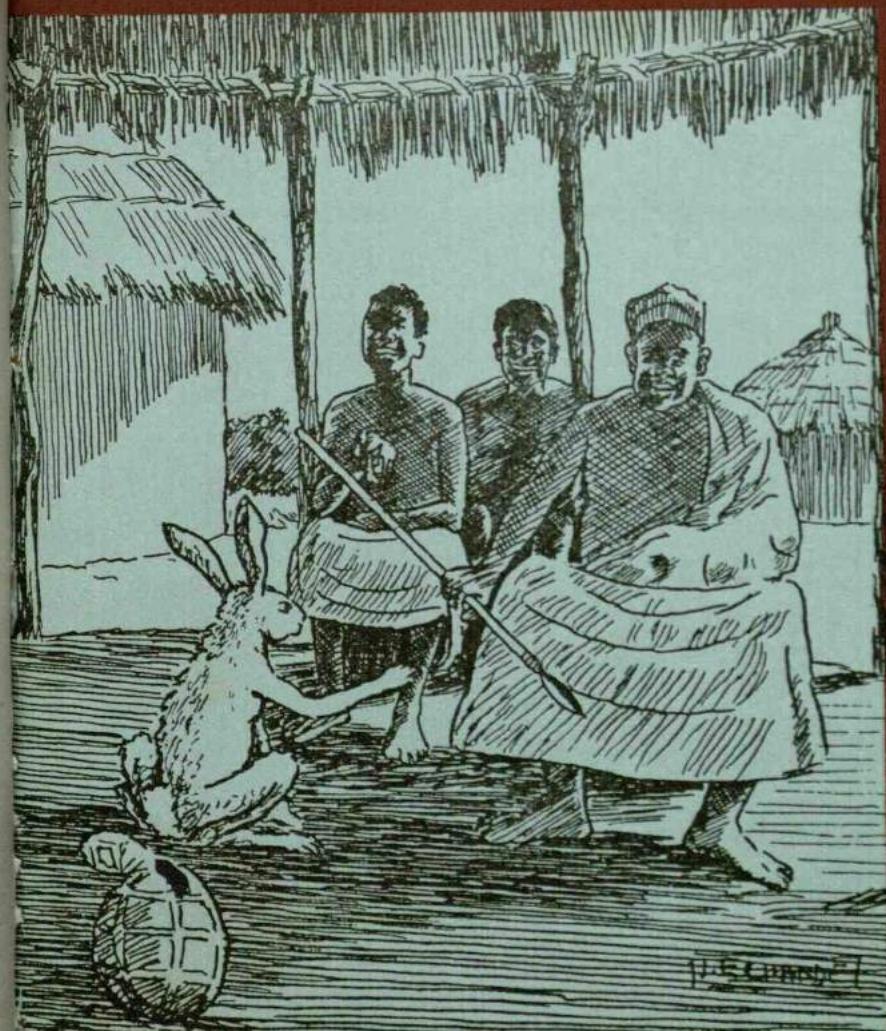

ERS
ike

YONSO
NKUTU
O
KONSO
E MU

PRESS LTD
in association
UREAU

KALULU NA SUNKUTU WA MILIMO

NE NSHIMI SHIMBI EDWARD SEFUKE

PL
8018
F50

*LA
Read At Long*

KALULU NA SUNKUTU WA MILIMO

EDWARD M. SEFUKE

Uwalengele Ifikope ni

JUDAH CHANDE

UNIVERSITY OF LONDON PRESS LTD

In association with
THE PUBLICATIONS BUREAU, LUSAKA & BLANTYRE

Copyright 1953

by Edward M. Sefuke

Third Impression 1956

1 Kalulu na Sun
2 Insupa ne Koo
3 Umulwele Ify
4 Mumbi na Ka
5 Umuntu ne M
6 Ico Kapoli A
7 Umulunshi w
8 Ubulanda Bw
9 Kalulu Aupa

IFILIMO

1	Kalulu na Sunkutu wa Milimo	5
2	Insupa ne Koosa	11
3	Umulwele Ifyo Bamufwaile Umuti	14
4	Mumbi na Kameme	15
5	Umuntu ne Myungu	20
6	Ico Kapoli Akanwa Kasapatalila	21
7	Umulunshi wa Mbwa no Tubundi	24
8	Ubulanda Bwaya ku Mukoshi wa Mfumu	26
9	Kalulu Aupa Umwana wa Mfumu	30

ОМНИ

- 2 Миллиони
21 Население
31 Культура
42 Материальное
52 Население
62 Техника
72 Культурное
82 Материальное

I

KALULU NA SUNKUTU WA MILIMO

PATILE akantu. Imfumu Kunkuta yalikele, yatekele umushi uukalamba sana. Icalo caiko naco cali fye icikulu. Imfumu ii yalifyele no mwana umwana-kashi, ishina lyakwe ni Kasuba. Kasuba uyn alebeka nga kasuba ne shina; e patulile no kumwinika ishina line ilyo. Abalumendo abengi bale-fwaya ukumuupa, nomba alekana.

Bati bekale cinono ne nkalamo yabuka mu calo ca mfumu Kunkuta, yalaikata abantu ilelya. Yaleti fye nga akasuba kaba ku cungulo yaisa, cilya yaikata umuntu yaya. Elyo ico abantu umwenso wabekata baleka ukulaya mu milimo, e pa kwinika nomba ii nkalamo abati ni Sunkutu-wa-milimo. Imfumu pa kumone fi aiti, "Mwe bantu bandi, kuleni ilinga mushingaushe umushi, Sunkutu-wa-milimo alapwa abantu." Abantu nabo te bakani, bakula ne cililinga icikulu sana, bashingulusha umushi. Sunkutu nomba alati nga aisa apuma ku cililinga, afilwa. Nomba umo alepuma na pa mpumi paseseka. Elyo ifi fwe bantu ukulya kwesu kwaba mu mpanga, alati uwafuma yatina, uwafuma yatina.

Ubushiku bumo, imfumu yatontonkanya aiti

nalifyala umwana uyu Kasuba, kibili na balumendo balamukabila, cisuma, kanonganye abantu bandi mbebe ifyakucita. Imfumu e pa kulonganika abantu ba mu calo caiko bonse. Cilya balongana elyo aiti, "Mwe bantu bandi bonse namumona ifyo inkalamo iletucusha, elyo ine uukeepaya inkalamo ii Sunkutu-wa-milimo nkamufya umwana wandi Kasuba ubushiku ubo bwine, ndesosela fye pano pa katooka."

Abalumendo abalefwaya Kasuba pa kumfwa ifyo balafwaya ukuipaya ku kufula imifwi na mafumo mukwai ! Imfumu aiti, "Aleti fye uwaipekanya aisa." Ubushiku bwine ubo umo afika pesano ati, "We mfumu ine nafika." Imfumu aiti, "Cisuma, Sunkutu ese cungulo, pembela." Cilya caba fye cungulo imfumu aiti, "Kabiye nomba mune." Kuti fye cilya afuma fye ilinga aiti ni we mpelwe. Umulumendo ati ambaisheko umufwi wabwela wamulasa no kumulasa ! Mukwai yakulapo no mukula. Ulucelo umbi afika pesano. Imfumu aiti, "Kabiye mune." Nao wine yayafwinika. Umbi nao afika, nao ifyo fine yayashobesha. Abantu nomba bacita shani, batina.

Kalulu uko ali ku mwakwe ati omfwe fi, ati ine uko cikabile eko nja, uko citalele nako eko nshili. Elyo asenda ne fumo lyakwe, ne sembe, no mwando, no mutete, elyo asenda ne nyambi akaka ; alaya na ku musumba. Afika atota. Imfumu aiti, "Eya

mune." Elyo ati, "Kanabesa, naliumpwa ululumbi lwakwa Sunkutu, elyo ine eo nungeme." Imfumu ati, "Ata see, lelo ni mwe baume bakuya kuli Sunkutu uwayansha amalumba!" Kalulu ati, "Yangu kanabesa ee, ala ako usulile e kopa noko!" Imfumu ati, "Mwaumfwa kuli aka kantu, nine uleebe fyo, twaloko wikkanshikula; alaisa umusula mubiyo wise uyeko." Akati, "Awe ine ndefwaya nje ku kumulolela kunse ye linga pantu ine umutima ulesabasaba." Imfumu ati, "Kabiye cisuma." Abantu balakatuka ne nsele abati we mwana ukwafwa ifipokapoka Fishimulenga na Fishingosa eko utile fye iwe we kanangwa! Nakapumyako no kupumya, kasuka kafuma ne linga. Kalaya no mo mwine mufuma Sunkutu.

Kati katile fye fi, kamumona aleisa, kalaya, bakumana. Akati, "Mwapoyeni mukwai." Sunkutu ati, "Endita mune, ngo ku waya kwi?" Akati, "Buce tamumfwiyen cikuyu?" Nkalamo ati, "Ukumfwa cinshi mune Kalulu?" Kalulu, "Yangu, cine ee, we mucambaci cinecine waikaya weka ee! Ala epo caipila ukwikaya weka cine! Nakwisa ukowa ukwa mucango umbiumbi." Sunkutu ati, "Ukwamusango waba shani mwishikulu wandi?" Akati, "Teti nondolole no mucango, kano fye ukuimwena." Nkalamo ati, "Shinjebako mune." Akati, "Ala maitukunye." Nkalamo ati, "Yangu ee, nga twaya bonse nici naya fye ndelunga."

Kakalulu akati, "Cisuma kabiyen." Nkalamo alaya, kakalulu nako kalaya. Cilya fye Nkalamo abanga mulya, apilibuka ati, "Mune Kalulu, bushe no tubantu uko kwine ku kowa tulesako?" Akati, "Ala, uko eko mwebe, kuleca abantu umulu wakwa Cibale." Sunkutu pa kumfwe fyo ati, "Kanshi akwenda mune." Awe balaya na ku cishiba uko Kalulu amwene. Kakalulu akati, "Tuleendeca uleke njemufundeko ifyakuti mwisemowe ilyo abantu baleisa." Sunkutu ati, "Eya, epo nakutemenwa mwandi Kalulu." Awe mukwai bifika napo kamwene itenga. Kabika na mafumo ifi akati, "Natutale tutuce." Cilya papita inshita akati, "Aleni nomba mulange." Kaingila na mu nyambi, kabula no mutete kaingisha, kamupa no mwando akati, "Nomba kaka ku kanwa ka mbukuli elyo ufumishe pilu kunse." Kena mu kati ka nyambi kabula no mutete kaingisha cinono washala naupula kunse, elyo kasuma na ku mpela ya mutete kaingisha cinono washala naupula. Elyo kasuma na ku mpela ya mutete elyo akati, "Mposa pefwe nomba." Awe Nkalamo akaposa na pefwe kaibila. Elyo kaputa na mu mutete; ninshi Nkalamo ashele naikata icisempe ca mwando lubali. Nomba lilya kaputa mu mutete imfundwa shaisafuma pa mulu wa menshi shileti bobobobo. . . . Nkalamo pa kumone fi atemwa sana, akulila ka kalulu kunse ati, "Na ine leka ngowepo amaitukunye." Kabula

ne nyambi akati, "Ingila." Cilya Sunkutu aingila kabula no mutete kamupa akati, "Sumako." Kabula no mwando kakaka na kanwa ka nyambi, nomba kasha icipunda lubali. Kaposwa na Nkalamo pefwe. Cilya Nkalamo ati apute mu mutete amenshi yaingila mu nyambi yaisula no kwisula. Calati cati ciibuke, kacitintila uku. Casuka canaka ku menshi. Cilya caleka ukulwisha kacikulila na mu lucencemba kalacikoma na ku isembe, kalecituka ne nsele. Cilya fye cafwa kaputulako no mucila, ne fisansa, no mutwe, kakaka na mu nyambi yakako kalabwelela na ku mushi.

Cilya kafika apo bacikumanina naco, akati kwena nelyo naipaya Sunkutu, umukashi eko ali, akulaisa ku kulwisha abantu ku mushi, elyo bakampoka umukashi, kampele fye nje mucenjeshe nao wine. Mukwai ne kumbi lya mfula lyasesha. Yatampa no kukaloka, kaya fye, kasuka kafika na pa mitanda pa Sunkutu. Kasanga muka Sunkutu na tumwane baleonta no mulilo. Kafika katula ne nyambi yakako pa mwinshi. Akati, "Oti umo." Abati, "Iseni." Kaingila no kwingila kasanga na mwana Sunkutu umo pa cipuna, kamupenunapo akati, "Fumapo twikalepo." Nankalamo ati aloleshe, afulwa. Kalaikanga na ku mulilo akati, "Imfula ya uno mwaka nayo ileloka na malumba tata!" Nasunkutu mu mutima aleti fye mwandi aka kantu nako balaisakafulula ku mulume, kabili fino ali na

mu nshila ku kwisa. Akati, "We, bushe umunandi ele kwi?" Nankalamo ati, "Umunobe ani?" Akati, "Te mulume obe. Tala tunaillepo no bwali." Awe Nasunkutu atekapo no bwali. Cilya anaya ubwali nomba ati mpungule umunani kakalulu akati, "Tala nanga umunani tumone." Awe mukwai kamona fye mitwe ya bantu na molu. Akati, "Awe, uyu munani wenu, leka ndete na ine umunani wandi." Kayabula ne cisansa cakwa Sunkutu kamuposela akati, "E munani wandi uyo." Kamwana Nkalamo kati kaloleshe akati capala fye ica ba tata. Nyina ena alakanka fye. Akati, "Umunani tawapye bwangu cine, endesha." Kafuma kayafumya no mutwe wakwa Sunkutu muli tumba ne cimucila kumo kaisacisebeka na pa mulilo akati, "Oca bwangu endesha." Muka Sunkutu lyena aleka no kutwishiaka, amona na palya pene paseseke mu kupuma ilinga; alatutuma fye kumo no twana. Akana kamo akati, "Kwati ca ba tata ici." Nyina alelolesha fye. Elyo ati, "We mwana kaleteko utukuni pa cikuka palya uleke twise tocele abacintu." Cilya akana kafuma e miile, kibili na kambi akatumapo, nako kaya ifyo fine pashala fye umo. Ka kalulu kabula ne cimucila kalupula na mwana Nkalamo akati, "Konkela ababiyo." Cilya fye afuma atampa no lubilo. Nyina nao aisafuma ati, "Kankonkele abana aba tabaise bwangu." Cilya afuma ati atampe ulubilo, ilyo line awa no kuwa.

Kakalulu akati, "Shininshi ulebutuka fye." Kaisafuma no kufuma kamona fye aba apatali. Kamukunkunika mukwai. Utwana apo twileiminina twamona fye uko aleisa ulubilo nyina nabamupisha, twaya fye iciyeyeye. Mukwai kayabashinta fye ukutali elyo kalabwelako. Kaisabula ne nyambi, ne mitwe, ne fisansa, kalaya na ku mushi.

Cilya kapalama fye ku mushi katampa no kupunda akati, "Kunkuta na lelo walya ee, na lelo walya ee." Abantu abati, "Nga ni Kalulu naipaya, nga alapunda shani." Kapitilila fye ku isano, kafika kafubula ne nyambi mu ceni ca mfumu, kafumya no mutwe ne fisansa no mucila. Abantu bonse baisa mu kutamba, abati, "Ala nakepaya." Elyo abati, "Tutungulule tuyesenda." Awe kabatungulula bayaleta ne citumbi ku mfumu; balakasuba ne nkula no bunga. Ilyo line ne mfumu yakapela na Kasuba kaupa, kaba ni kalumbwe.

II

INSUPA NE KOOSA

PATILE akantu. Abantu babili balikele pa mitanda. Bonse bali no bakashi na bana. Umo ali ni kafula akwete ne ncelo iisuma sana, umubiye nao ali mulimi mukalamba abyele ne nsupa mupepi ne nsaka.

Imilimo yapwa ku mitanda elyo abati natubwelele ku mushi. Babwelela na ku mushi. Lilya bayaikal ku mushi insupa yashala yatambila mu ncelo emo umushishi wayapita; kuntanshi kwine kulya wile kwayatwala ne nsupa iisuma sana ilya batila mutima wa nsefu. Elyo ii nsupa yakula sana nomba tayakosele iyoo, kabili ku mushishi onse kwatwele fye nsupa imo epela.

Bashikulu balya ku mushi uko bali abati natuye ku kupindila ku mitanda, awe bafika na pa mitanda. Umulimi ati amone insupa yakwe atemwa sana. Kafula nao ati aloleshe pa ncelo yakwe ati, "Yangu, ngefi cisupa cicitile nakulafula shani?" Umubiye ati, "Iyoo tacafishe, mulefwaya fye iyefwesa eyo mutale mulebombelamo pa nshita ii nsupa ishilakosa." Umwine ncelo nao akana ati, "Nga ni pa cinshi pakuti ne wakwata incelo nine nje mu kufwaya icilifwesa." Umubiye ati, "Lekeni kanshi nje mufwaila imbi." Awe nalyo line akana, ati, "Ulefumyamo fye nsupa yobe." Umulimi ulya ati tata tacikosa kubili, aonaula ne nsupa yakwe, yapapa no kupapa ico ishakosele.

Pati papite akashita kanono umulimi ashitila na mwane ikoosa ilisuma sana alafwala. Ubushiku bumo mwana kafula baleyangala no mubiye umwana wa mulimi, ati, "Mune leka mfwalepo ikoosa lyobe." Awe umubiye amupela ne koosa, pa kufwala apatikisha fye. Cilya fye papita umweshi umo, umwana

wa mulimi aeba umubiye ati, "Nimpe koosa lyandi nomba mune." Umwaice atulukusha ati mfuulile umunandi ikoosa afilwa. Nomba kuya kuli wishi ati, "Tata mfuuleniko ikoosa ili ntwalile umwine." Wishi atintililako afilwa. Ilyo line aibukisha ne fyō acitile. Atinta, atinta, nakalya ; ikoosa lyapata mu misango yonse. Umulimi ati omfwe, ati no kuti, "Ine ndefwaye koosa nomba line umwana wandi awfale." Kafula ati, "We shikulu we, bushe ikoosa ilipatile ndefumya shani?" Umulimi ati, "Awe mukwai, shinalimo mulebepa fye, bushe ikoosa nalyo kuti lyapata shani, ngefyō ine insupa tayapatile mu ncelo yenu, aleni fye leteni ikoosa lya mwana wandi." Kafula ati, "Kanshi ilipatile tulecita shani, tuputule umwana ukuboko mwa?" Umulimi ati, "Ine nshilefwaya kutelebwila, ndefwaya fye ikoosa, ikoosa, ikoosa lya mwana wandi limoneke *kwikile* umwana aye awfale." Asuka kafula ati tata takalwilwa na mwane. Aikasha no kuboko kwakwa mwane aputula, afumishako no mulimi ikoosa lyakwa mwane.

Kali kashimi kapela.

III

UMULWELE IFYO BAMUFWAILE U MUTI

ABANTU bakulile umushi umo pe shilya lya mumana. Umushi na umbi wali pe shilya libiye. Elyo icimana calikulile sana, abantu nabo pa nshita ilya bali tabalaishiba ukubasa amato ; eco kansi tabaleyabuka mumana ukuti bayemonana na banabo pe shilya. Kibili aba bantu balipatene sana na banabo pe shilya.

Ubushiku bumo umushi umo walwalika, nomba umuti wa bulwele wali pe shilya lya mumana pa mushi umbi. Kansi bacitile shani pa kumona ulya muti, pakuti kabinge abanabo pe shilya abafwile babasabilako umuti balipatene nabo?

Bacitile fi:

Abalwalike batampile ukutuka abanabo ifimasele pe shilya apali umuti. Umo baletukana batampa no kulasana amabwe. Yasuka amabwe yapwa nomba balateta impikiso. Nomba mu kutete mpikiso asuka umo atetako ulupikiso lwa muti wine ulya, asuku shila abalwani pe shilya. Ilyo line no lubuli lwapwa, basenda no muti bayaposesha no mulwele wabo.

IV

MUMBI NA

Abantu ako. Abantu balik umusumba uukalamba sana takashana abengi sana. Pumima lyakwe ni Mumbi. Unse uko ati ayeopile ba kumkana. Mumbi yasufi. Abanankwe bonse Ubushiku bumo, Mumbe kweba ba nyina iyoo upanga, icaile nama. Ci ne puni yatula no ku yati nolumba no kuilumba atalyonawile pa kupela 1. Mwenya Narjuni alakula panga mu ifwesa ku mutu. Awe mukwai yamulanangula, kuti fye cilya akonsumfwa ne shiwi lya "Niwani?"

Mumbi ati, " Nine Naci," Wafuma kwimbi, " Nafuma k

IV

MUMBI NA KAMEME

AKANTU ako. Abantu balikele mu mushi wa mfumu, umusumba uukalamba sana. Mwali abalumendo na bakashana abengi sana. Pali no mulumendo umo ishina lyakwe ni Mumbi. Mumbi uyu aleti fye konse uko ati ayeopile bamukana, konse uko aya bamukana. Mumbi yasuka amano yapela aikala fye. Abanankwe bonse baupa bapwa ena ashala.

Ubushiku bumo, Mumbi umutima wakalipa aimaa, no kweba ba nyina iyoo, alaya fye iciyeyeye mu mpanga, icaile nama. Cilya afika pakati ka mpanga ne njeni yatula no ku yati na ceke ceke ceke. Mumbi ailumba no kuilumba ati, “‘Umuntetenga wandi nalyonawile pa kupela lumbasa kanshi nga napele Mwenya Nafuni alakula pa filunda. Cinembenembe nanga mu ifwesa ku muti nshishi kunina.’”

Awe mukwai yamulanga na mu mufungo. Mumbi afika, kuti fye cilya akomamo isembe limo,—koma! —aumfwa ne shiwi lyafuma na mu mufungo aliti, “Niwan?”

Mumbi ati, “ Nine Mumbi.”

Aciti, “ Wafuma kwi ? ”

Mumbi, “ Nafuma ku mushi.”

Aciti, "Finshi ulefwaya?"

Mumbi alondolola fyonse no mo eshile. Elyo iciwa aciti, "Tacafishe mune, cisuma." Camweba aciti, "Cisuma, apo iwe watila balakukana, bula akameme aka." Camupa na kanama akapala imbushi. Mumbi atotela ati, "Santi we mfumu yandi."

Elyo aciti, "Akameme ako nakupela, tapali kukeba ilyo uleya mu nshila ukuti we kameme kandi luka tumone iyoo, te kwesha. Nga wafika umfwa ifyakucita, ukayalindapo fye ubushiku bumo elyo ulucelo ukaye na ku kukwila ifyuma ifingi. Akameme ukashile ba noko bakashale balekasunga. Elyo nga wanonka ifyuma ifingi elyo ukese, ukese kuno ukesenjeba elyo nkesakweba ifyakucita." Mumbi ati, "Eya mukwai," alaisa no kwisa.

Cilya afika fye pakati ka mpanga ati, ala, shikantale mone ifyo kalecita nga natila we kameme kandi luka tumone. Awe mukwai akeba ati, "We kameme kandi luka tumone." Mukwai kaluka umwanakashi umusuma sana, wakuti nga walolesha na maka yapwa kumo na mano. Mumbi pa kumona ifi atemwa nga kolwe. Kibili akeba ati, "We kameme kandi mina." Kamina mukwai no kumina.

Awe alaya, afika na ku mushi atwala na kameme kuli ba nyina, ati, "Mayo, akantu aka naleta ine mailo nkaya ku kunonka ifyuma. Nomba tapali kukeba ukuti we kameme kandi luka tumone iyoo;

mukanjipaya fye." Ba nyina abati, "Ee, tata natesha." Elyo kibili ati, "Kibili teti mwashime nelyo umo iyoo, mayo." Ba nyina babula na kameme baingisha na mu ḥanda.

Ulucelo Mumbi aimaa ya ku kunonke fyuma. Papita fye ne myeshi iingi, ba nyina basunga fye akanama ka mwana wabo.

Ubushiku bumo, imfumu yaletandala mu mushi, yasanga na kameme pa mwinshi kaleyangala. Elyo yalaita abene ba ḥanda aiti, "Ngashimeniko aka kantu, amasako yawama muno, ndefwaya njeyangashapo." Ba nyina kwa Mumbi bakana sana, nomba imfumu nayo yapimpa fye nga cula mu ilanda. Awe ba Namumbi basuka banaka, abati mayo kampele imfumu akacila ilye! Babula na kameme ako bapela ne mfumu. Elyo abati, "Mukwai kwena, mwiyesha kukeba ukuti we kameme kandi luka tumone." Imfumu aiti, "Awe mayo ine teti njeshe, ndeyayangashapo fye."

Awe mukwai imfumu ilya uko yakasendele yati yangashepo fye cinono, aiti, kwena, kamone ifyo kalecita nga nakeba. Mukwai imfumu ilya yakeba no kukeba aiti, "We kameme kandi luka tumone." Mukwai kaluka ulya wine mayo kalukile pali Mumbi uwawama nga malaika. Awe mukwai imfumu na maka yapwa, yati no kuti nashuka fye. Yabula na kameme yaipaya, aiti kwisa kamina. Ba nyina kwa Mumbi bati bateshe bafulwa icibi, nomba ico kale

imfumu shalecita ifyo shitemenwe, teti bacite nelyo cimo.

Uko Mumbi aile no mutima wafuma atampa no kwisa ku mushi, awe afika ba nyina bamulondolwela ne milandu yashala yamoneka ku mushi. Ilyo line aima, alungama fye uko kwine kwafumine akameme, nasenda na kasembe. Cilya afika fye akomamo ne sembe.

Iciwa aciti, "Niwani?"

Mumbi ati, "Nine Mumbi wasulwa."

Iciwa aciti, "Cinshi ulefwaya?"

Mumbi alondolola ne fyo cali. Iciwa aciti, "Cisuma, te mulandu mune." Cabula na kameme kambi aciti, "Senda akameme kambi aka mune, nomba wikeba mu nshila auti we kameme kandi luka tumone." Mumbi ati, "Iyoo, mukwai nshaeshe."

Ako kameme kena pa meno pali apakalabana sana. Awe Mumbi alabwelela na ku mushi. Cilya aba fye pakati ka mpanga, ati awe kwena kantale mone ico kaleluka. Ati, "We kameme kandi luka tumone." Mukwai no kumyanga umucele kashita, kaluka umwina wa membya lokoloko. Mukwai katalamana na ku kupuma Mumbi. Aleti ati atile, "We kame . . .," kauma, kauma na pa kanwa. Aleti ati atile, "Ka ka ka ka . . .," kauma. Asuka afisha ati, "We kameme kandi mina." Elyo kamina na membya yonse. Mumbi alaya na ku mushi.

Awe afika. Ba nyina bati bamumone batemwa sana, abati, "Ine nacilati tawabwele mwana wandi." Elyo Mumbi alalondolola na umo endele. Ba nyina abati, "Cisuma tata." Nao ati, "Kabili mayo, te cakwesha kupela muntu umbi, nangu abe fye ni mfumu." Mumbi apumpapo no bulendo aya.

Pati papite fye utushiku tunono ne mfumu yamona na kameme kakwa Mumbi kalya. Lyena tayai-pwishe na kwipusha iyoo, yasenda fye, yena ilet fye na lelo kaleyandukila umusano. Cilya yafika fye mu njanda yaisalako ne cibi, yakeba no kukeba aiti, "We kameme kandi luka tumone." Mukwai kaluka ifimembya ifingi nganshi! Katalamana na ku kukapa imfumu,—kauma, kauma mwe! Imfumu yapunda mu misango yonse. Aleti kandile wa mfumu uwati eseko, kauma, afulumukako. Mukwai yasuka imfumu ilya yafwa, koma fye na mu citumbi mwine, casuka calepauka, kacaya fye.

Bakandile wa mfumu nomba kwikata ba Namumbi abati, "Fwaya mwano uwaleta akantu aka uko aya."

Mumbi uko ali no mutima wafuma, atampa no kwisa. Awe afika, bakabilo bamutula no mulandu. Elyo Mumbi nao ulya atampa no kushimika umo afimwenene. Bashicilye baebele Mumbi abati, "Kanshi mwandi imfumu e yakubalile. Elyo nomba apo cabi ifi imfumu yafwa, mu Cibemba tutila, 'mutema kateshi.' Kanshi nomba ni we ulepyana."

Mumbi aba nomba ni mfumu uwali umusha,

umulanda, kibili umucushi. Nomba upa na abo bene imfumu yaupile kumo na cisotwe wakwe. Ifinyau ifyalemukana nomba fyalamutina no kumutina.

Kali kashimi kapela.

V

UMUNTU NE MYUNGU

INSALA yaliponene, no muntu umo ali mu lwendo na mwane amainsa. Cilya bali mu kuya ne mfula yafyulika yalabaloka. Yabaloka icakuti yabepusha ne mikowa. Insala nayo yabekata nganshi. Bati bendeko fye cinono bamona no tucushi tulefuuka pa mitanda. Abene ba iyo mitanda ninshi nabo baponenwa ne yakalala-mukokote, balelalila fye imyungu. Ilyo line elyo nabo baipula ne myungu ibili. Nomba cilya bati balebonda fye, uyo muntu na mwane bafika. Cilya babamona fye pa mwinshi bateka ne myungu ifi bakupikapo no lupe. Kanshi umweni nao aimona. Awe abika ne fipe pa mwinshi. Abati, "Piteni mukwai." Bapita na mwane, balebepusha no kubepusha abati, "Yangu ifyo mwalokwa, nge mfula yacimusangila kwi?" Ati, "Mukwai te palya fye pa katandanika, yatuloke cibi mukwai. Icimwela cine cileti nga catusenda twayawa nga

filya no mwana ; kibili limbi catusenda twayawa nga umo mutekele imyungu." Bati bomfwe ifyo, cabapessa amano, basokolola ne myungu balalya fye bonse. Cilya imfula yakalika, baima balaya na mwane. Umuntu nao ashala aleumanya umukashi ati, "Nobe wine waba na muno, tawacenjela, nacilati ipule myungu tulye no kuti uteshe iyoo, tepapo twashala fye ne nsala."

Kali kashimi kapela.

VI

ICO KAPOLI AKANWA KASAPATALILA

PATILE akantu. Kapoli kale ali fye na kanwa akasuma ngefi fine inama mbiye shonse shaba. Nomba balibikene icibusu ne mpungu. Kapoli aleti nga amona umubiye uko alepupuka mu mulu umutima walakalipa ati na ine ndapupuka filya nga cawame cibi, kibili ne nkalamo nga teti injikate.

Ubushiku bumo aebo mubiye ati, "Mune Mpungu, ndefwaya unsendeko mu mulu uleke mone ifyo icalo caba panonshi." Mpungu ati, "Ee, cisuma, kulila tawilecita mwenso mu mulu." Awe Kapoli ayanina na pa numa yakwa Mpungu. Mpungu aimano kwima atalika no kupampaila. Baya fye mu mulu apatali sana ; Mpungu aleka no kupampaila

Kapoli atemwa sana, pantu imilundu yonse umo alya
imyambo na kalundwe alaimona.

Awe Kapoli aeba umubiye ilyo line bali mu mulu
ati, "Mune leka na ine mpupuke." Mpungu nao
ati, "Ala, we ushili na mapindo kuti wapupuka
shani?" Kapoli nao akana atoloka na pa numa
yakwa Mpungu. Cilya ati apumanye utumolu
uleke apampaile, awe cakana, alungama fye pansi !
Umubiye aleti ati amwanke, awe afilwa. Mukwai
afuuka no kufuuka na fuuuu—asanga ne cilibwe ifi
epo ailangula na kanwa na mpaaa ! Ilyo line na
kanwa kasapatala. Lumbasa apo ali, auma fye ku
nseko, aseka na kanwa katanunuka. Tondo nao ati
amone uko Lumbasa aleseka Kapoli ico wena ni ba
nalume afulwa asola no musolo, ilyo line nao
umulomo wanyunyumbuka wafika fye apatali. Ka-
bundi nao camupesha amano pa kumona ifintu
yonse ifi, atulumuna fye amenso ku kulolekesha,
nao ilyo line amenso yabelelela. Kapoli ilyo line
alapa no kulolesha mu mulu, na nomba talolesha mu
mulu iyoo. Lumbasa nao e camucita filya akanwa.
Tondo nao eco umulomo wabela filya. Elyo Ka-
bundi nao e patulile ukutulumuna amenso.

"MUNE LEKA NA INE MPUPUKE"

VII

UMULUNSHI WA MBWA NO
TUBUNDI

PATILE akantu. Abantu balikele mu mushi, mwali no mulunshi wa mbwa umo. Aleti fye bwaca aya mu mpanga mu kulunga, aisa naipaya amapulu, insenshi, no tunama tumbi.

Ubushiku bumo ayaipayaya utubundi. Umukashi aipikapo tumo utwashala ayanika na pa lwino. Ulucelo abantu bafumina mu mpanga mu milimo. Cilya fye mu mushi mwatalala utubundi pa lwino twaima twakakula ne cimpompo ca mulunshi twabulamo ne fyakufwala twafwala. Mukwai twafumina na panse twaita ne nkoko, inkoko nasho shayabula ne njoma shalalisha. Utubundi twabuula no lwimbo atutu :

“ Mwine wa mushi ele kwi?
Kalubalabala kaluntensha !
Ese atambe utuomba.
Kalubalabala kaluntensha !
Uko tucinda canca.
Kalubalabala kaluntensha.
Canca bundi canca,
Kalubalabala kaluntensha ! ”

NO
hushi, mw
e bwaca
ra amapu
Umukasi
pa Iwin
mu milim
li pa Iwin
shi twab
twafumini
shayabu
no Iwimb
Twacinda mukwai twacindilako na bene ba mushi.
abantu mu milimo baleumfwa uko ijoma shilelila.
Cilya abantu balasumbila ku kwisa ku mushi twaleka
twafula ne fyakufwala twabika na mu cimpompo
bwinobwino. Abantu baisa balaipushanya abati
nga shilya ijoma shacilalila bushe te kuno mushi
shacilalila? Bonse balapapa fye.

Ulucelo abantu balasalanganina mu mapanga.
Kibili nalyo twashala twacisenseka, twacinda, twa-
cinda mwe; ninshi natufwala ne fyakufwala fya
muntu. Cilya abantu balaisa ku mushi twaleka.
Abantu baipushanya nakalya. Elyo mwinemushi ati
mailo lyena tukabelame fye mu mputa tukamone
ifilishe ijoma kuno mushi.

Awe na cendi ulucelo abantu abati natuleya ku
milimo, natuleya ku milimo. Cilya bafuma fye
imputa babelama na mu mputa. Utubundi pa ku-
mfwa mu mushi mwatalala twaisafuma twafwala
twatampa ne ciila.

abantu mu mputa umo babeleme baisabelamuka.
Cilya twabamona elyo twati twingile mu ijanda
abantu nabo bafika balatwipaya, twafwa fye tonse.

VIII

UBULANDA BWAYA KU MUKOSHI WA MFUMU

PATILE akantu : Imfumu yalifyele umwana umwanakashi umusuma sana. Elyo umulumendo umo aisamukobekela.

Ubushiku bumo lumbwe atumo mukashi ati, "Kangashimineko ifumo kuli ba tata nsende ku kulunga." Awe umukashana ulya ayayashima ne fumo kuli ba wishi. Nomba pa kumupa ifumo abati, "Kwena ne mwine ifumo ili lya micence, kanshi bayelisunga bwino." Awe nao umukashana ayashimikila na wiba. Awe lumbwe ulya aima aya na mpanga. Alunga, alunga no kuti epayepo nelyo kabundi nakalya. Cilya anaka asanga na kapoli umo fye mpo, umukulu sana. Awe amulasa ne fumo pa maboko, kapoli ati tuye muno. Awe mukwai fyaima fyapita, kapoli ninshi ali ne fumo mu mibili. Awe mukwai kapoli asanga ne cibwendo apo acifuma. Ailobya. Umulumendo camupesha amano, nomba atina ukwingila pa bwendo abwelelamo na ku mushi. Cilya afika, aebo mukashi ati, "We mukashi wandi, kebe ba tata, kapoli nacilasa nasende fumo." Umukashi ati, "Iyee, mulume wandi,

lelo baletuleka kuli ba tata!" Umulume nao ati,
"Ale kasose cisuma." Kuti cikashana ulya ukuya-
sosa kuli ba wishi, bati fye "kabebe ine ndefwaye
fumo lyandi limoneke, ifumo lya micence." Umu-
lumendo ulya ati cisuma fisanga abaume. Ilyo line
abula no mubamfu we bange apeepa, apeepa na meno
yakashika na cee, abulapo na limo akaka. Awe
aima alaya alungama fye uko kwine ku cibwendo.
Cilya afika aingila no kwingila, ubwendo bwalola fye
panshi. Ati endeko fye panono afika na apaikele
akakonkote, kalilwele ne cipute. Awe akaposha,
akalondolwela no mo endeles. Elyo akati, "Cisuma
mune, ntulako fye icipute ici, untule fye ku kanwa
umibili ine walishila." Awe umulumendo atampa
no kukafyontelela icipute. Cilya apwa fye elyo
akakonkote akati, "Cisuma mune wabomba, nomba
umfwa, nga wafika muli uyu mushi walayamo, wipita
mukati ka mushi, nga wafika muli uyu mushi upite
fye mu lulamba, kabili nga wafika pe sano pa kutoota
uyelala fye pa cishala epo uyetootela." Umulu-
mendo ati, "Eya mukwai."

Awe alaya, afika na mu mushi apita na mu mbali ya
mushi nga filya fine bacimweba. Cilya afika pa isano
alala na pa cishala atoota. Imfumu aiti, "Watula
kwi mune?" Umulumendo ati, "Mukwai nafuma
mu calo ca pa mulu." Aiti, "Nga kuno wishile ku
nshi?" Ati, "Mukwai njishile ndelondole fumo
lyandi, nalashile kapoli elyo aingila pa bwendo elyo

na ine epo naingila e buno bwamfisha kuno." Imfumu aiti, "Mwa, ifwe bakapoli kuno e nkumba shesu, nomba mune tala kabiye muli kalya kayanda kali palya tuleisalanda bonse icungulo." Awe umulumento aya na mu kayanda bamulangile.

Cilya caba icungulo asokela ne bange afumina na pa lukungu, apeepa, apeepa, akoola no kukoola ailumba no kuilumba ati :

" Nshiki nshiki Ntanganyika,
Abasungu batupoke mfuti
Nomba twashala ukuyombawila.
We kakote kekele apo
Kete Shikeyo, walaleka tuume mfumu
Tuume na baikalile."

Imfumu apo ili yati yumfwe aiti, "Mwe bantu iteni uyo mulumento ali panse ese kuno." Umulumento ulya asenda ne finkuli fyakwe pa mfumu. Elyo imfumu aiti, "Leta mune na ine ntotomyemo." Imfumu yainaminamo, yati na *totototototo*, yailumba no kuilumba nayo aiti, "Yamulumbwe tololo!" Yaima yayabula ne fumo lya mulumento yamupela. Umulumento ati, "Eya mukwai." Elyo imfumu aiti, "Mune mpelako ifi fintu na ine ndekupela akantu kamo akakuti ukaye mu kwangasha." Umulumento abula no mubamfu we bange ne nseke apela ne mfumu, ailanga ne fyo babyala. Imfumu nayo yabula na kantu kamo ishina yaleti

bulanda yapela no mulumendo aiti, "Ukaya mu kwangasha." Elyo yaeba abantu aiti, "Shimyeni umulilo." Awe bashimya no mulilo. Imfumu yatoba na kabulanda pansi. Kaisaima mukwai katalokela na mu mutenge. Kabilibita mukwai mu mutenge akati, "Ubulanda, ubulanda." Mu ḡanda mwabuta fye tutu. Awe imfumu yakaka yapela no mulumendo aiti, "Efyo ukaya mu kukangasha." Umulumendo abwelela na pa calo aya na ku mushi kwa ba shifyala. Umukashi alamuposha. Umulume nao amupela ne fumo ati, "Twalila ba tata ifumo lyabo ili." Imfumu yayati fye, "Ee, nomba abilapo."

Cilya bwaila umulumendo aeba no mukashi ati, "Shimya umulilo." Umukashi ashimya no mulilo. Umulumendo alasa no bulanda pansi. Mukwai mu ḡanda mwabuta fye tutu. Kalati kabilibita, kabilibita mu mutenge akati, "Ubulanda, ubulanda, ubulanda!" Imfumu ileumfwa fye uko abantu balecite congo. Umulumendo ulucelo ati, "Ndeya ku mwesu lelo." Ashila no mukashi ubulanda.

Cilya bwaila imfumu yaeba mwane aiti, "Mayo, kaleteni ubulanda bwa ba tata twisetwangashupo." Awe mwane ayabula no bulanda bwa mwinamwakwe. Imfumu yaeba na bantu aiti, "Shimyeni umulilo." Awe bashimya. Yakatoba na pansi kaisaimina na mu mutenge kati no cuti, "Ubulanda, ubulanda!" Mu ḡanda mwabuta fye tutu, nomba imfumu pa

kulolesha yapunamina mu mulu yayasamuna na kanwa iletì, "Ha ha ha, aka kantu cine!" Ilyo line no bulanda bwaisaponena na mu kanwa ka mfumu nkwa, bwaingila na mu nda. Mu ñanda mwafita na fititi. Mukwai imfumu na mano yapela yaibukisha ne fyo yacitile lumbwe.

Ulucelo umulumendo afika kuti epushe umukashi ubulanda buli kwi. Cilya umukashi amweba fye, aimà alungama na ku isano, ayaeba ne mfumu ati, "Kano fye ubulanda bwandi bumoneke lino line, nga tabwamoneke ndekutumbula mbulemo ubulanda bwandi." Mukwai mfumu yalapisha no munwe ku mukoshi, yaluka, yaluka, no kuti iluke ubulanda nakalya. Awe umulumendo uyu aipaya ne mfumu. Aitumbula abulamo no bulanda bwakwe. Cilya abantu bati bamucite umulandu, abalemonako ifyo imfumu yacitile abati, "Awe, imfumu ine e yabali-lepo." Kali kashimi kapela.

IX

KALULU AUPA UMWANA WA MFUMU

IMFUMU yalifyele umwana umwanakashi umusuma sana. Elyo imfumu pa kumono mwana waiko awamisha yalatontonkanya ifyo ingacita ku muntu uukamupa. Elyo yati itontonkanye aiti cisuma

kanonganye abantu bandi bonse mbebe ifyo ndi nafyo. Abantu bonse balongana na ku isano. Elyo aiti, "Mwe bantu bandi bonse moneni ine nalifyala umwana uyu; umuntu onse uulefwaya ukumuupa kano akanwe ubwalwa mu nsupa yandi ii eka, akapwe. Ubo bwine bushiku nkamupela no mwana wandi uyu." Abantu pa kumfwa, abati, "We mfumu cita fye lelo line." Imfumu nayo aiti, "Iyoo, mukese fye mailo."

Ulucelo abantu balongana na ku isano. Imfumu yatubila no bwalwa' mu cisupa icikulu sana. Awe pasooboka no muntu umo atampa no kunwo bwalwa. Mukwai anwa fye icimena cekaceka na maka yapwa. Ati, "Mukwai nafilwa." Paisa umbi, nao afilwa. Abantu bonse bapwa ukufilwa. Kakalulu uko kali kati komfwe, kaima no kwima kalaisa na ku musumba. Cilya kafika, akati, "We mfumu naisa ndefwaya njesheko na ine." Imfumu aiti, "Kabiye uko we kanangwa we!" Nako akati, "Awe kanabesa ine nacepa fye lelo ndi mwaume sana ku bwalwa." Imfumu yasuka yasumina, elyo nako akati, "Nkesa mailo we mfumu pantu lelo lyena ninjikutisha." Imfumu aiti, "Nangu tawikwite pamo pene." Kalulu abwelelamo no kubwelela. Cilyaafika alonganya bakalulu banankwe bonse, abatula no mulandu ati, "Bane ine ndefwaya ukuupa umwana wa mfumu, elyo imfumu pa mwana waiko ilefwayo kuti uukopa umwana waiko akanwe nsupa ya bwalwa eka.

Nomba ndefwaya bamunyinane mukayengafwako ukunwa." Elyo akati, "Tukacite fi bane: imwe bonse mukayeshala ku mbali ya mushi nkabale nkayenwapo nine, elyo akaleti uyu ayanwapo, nga abwela umbi ayako; tabakatwishihe iyoo pantu twalipalana." Awe abanankwe bonse basumina.

Ulucelo lilya bwaca bakalulu bonse baima balaya na ku musumba. Cilya baba fye ku mbali ya mushi, bonse bashala, baingila na ku cibwendo cimo, elyo ako kena kaya na mu mushi kaeba ne mfumu akati, "Tubileni ubwalwa nomba." Bakabilo baleta na menshi babikapo. Baleta ne cipuna epo kaikala. Katampa no kunwa ilyo line. Cilya amaka yacepa akati, "Mukwai naisa, kantale njeposako amenshi." Abati, "Kabiye." Kaya kaleilumba no kuilumba. Cilya kafika pa cibwendo kaingila. Akabiye kafuma, kayako. Cilya kafika, akati, "Nabwela ne mwaume libili." Kanwa, kanwa, cilya kanaka akati, "Ala ubwalwa bwena ukubunwa kuposa amenshi." Baka-suminisha. Kaya. Kwaisa kambi; nako kaya. Kibili kwaisa kambi, nako kaisanwa, kaya. Twasuka tonse twapwa, no bwalwa nabo bwapwa. Bayaeba ne mfumu. Cilya yasanga fye cacine ubwalwa nabupwa, aiti, "Ee, uyu wine e lumbwe, pantu efyo nasosele ne mwine." Mukwai kalulu aba ni lumbwe wa mfumu.

BEMBA READERS

by Edward M. Sefuke

KALULU NA SUNKUTU
WA MILIMO

SHIKALUME KALYONSO

UNIVERSITY OF LONDON PRESS LTD
Warwick Square, London, E.C.4, in association
with THE PUBLICATIONS BUREAU
Lusaka and Blantyre